

*Мурга О. Г.,
здобувач ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право*

*Подобний О. О.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК СКЛАДОВА МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів криміналістичної характеристики як складової частини розслідування шахрайства, щодо визначеного об'єкту посягання – іпотечного майна.

Визначено, що криміналістична характеристика шахрайства з іпотечним майном – це система однорідних відомостей притаманних такому виду злочину, які допомагають слідчому спланувати етапи розслідування та встановити усі його структурні елементи, а саме: предмет злочину, особу злочинця та потерпілого, обстановку та встановлення усіх обставин злочину, що в цілому сприяє досягненню істини у кримінальному провадженні, як кінцевої її мети. Вона включає в себе наступні елементи: характеристику предмета кримінального правопорушення, криміналістичну характеристику особи злочинця та потерпілого, обстановку шахрайства з іпотечним майном.

Обґрунтовано, які саме елементи криміналістичної характеристики та її складових частин є пріоритетними у досудовому розслідуванні. Зроблено висновок, що предметом шахрайства може бути не тільки майно, як об'єкт злочинного посягання, але й право на таке майно, адже майнові права визнаються речовими правами.

Визначено типову особу злочинця, його характерні риси, які мають переважну складову «портрету» зловмисника, адже шахраями в іпотечних правовідносинах є фізичні особи – боржники, які отримали грошові кошти під заставу нерухомого майна та розуміючи протиправний характер своїх дій, заздалегідь не мають наміру повертати грошові кошти. Розкрито значення кожного структурного елементу для криміналістичної характеристики як складової методики розслідування даного виду кримінального правопорушення.

Зазначено важливість такого елементу даного кримінального правопорушення, як особа потерпілого та встановлено, що потерпілою особою в шахрайстві з іпотечним майном є кредитори у зобов'язанні, такі як: банки, фінансові компанії та установи, що є іпотекотримачами відносно майна боржника.

Також висвітлено важливість такого елементу криміналістичної характеристики, як обстановка вчинення шахрайства, в якій діяв та знаходився правопорушник.

Отже, в межах наукової статті вважаємо за необхідне визначити, на які елементи криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном слід звернути увагу слідчому під час проведення досудового розслідування. Слід також приділити увагу окремим елементам криміна-

лістичної характеристики, які дають можливість «пролити світло» на інші обставини, що підлягають встановленню у досудовому розслідуванні.

Ключові слова: шахрайство, іпотечне майно, криміналістична характеристика, злочинець, потерпілий, обстановка злочину, розслідування.

Постановка проблеми. В Україні все частішими стають випадки вчинення кримінальних правопорушень проти власності. Сприяють таким злочинним діянням на нашу думку об'єктивні умови, такі як введення військового стану по всій території країни від «24» лютого 2022 року. Адже, як здається зловмисникам, на фоні таких глобальних проблем їхні діяння будуть непоміченими та залишаться без належної уваги зі сторони правоохоронних органів. Адже дійсно, в таких умовах пріоритетність розслідування віддається злочинам проти державності та військовим злочинам. Все частіше країна-агресор атакує об'єкти цивільної інфраструктури, зачасти постраждалими є громадяни внаслідок пошкодження їхнього майна, а інколи і життя та здоров'я самих громадян.

Не поодинокими випадками в таких надскладних умовах, об'єктом посягання зловмисників є іпотечне майно. На нашу думку, такому виду шахрайства у вітчизняному науковому середовищі було приділено недостатньо уваги. Важливим механізмом для запобігання такого виду кримінальних правопорушень є розроблення методики розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Відтак, методика розслідування будь-яких видів кримінальних правопорушень повинна мати свою структуру, вагомим елементом якої являється криміналістична характеристика.

Стан дослідження. Проблеми боротьби з шахрайством досліджувалися протягом не одного десятиріччя. Тому було проведено чимало досліджень та написано відповідних наукових робіт у даній сфері, в тому числі праці наступних науковців: С. В. Головкина, О. В. Курмана, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, А. І. Анапольської, Н. В. Павлової, Т. В. Романенко, С. В. Чучко, С. М. Князева, Н. Ю. Кириленко та інших.

Проте, станом на сьогодні, шахрайство з таким предметом дослідження, як іпотечне майно, не досліджувалося вченими. Відтак визначення криміналістичної характеристики такому підвиду шахрайства є відкритим та актуальним.

Мета статті полягає у дослідженні криміналістичної характеристики як складової методики розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1].

Поняття криміналістичної характеристики, як елементу методики розслідування злочинів, значення, кількість та зміст її елементів по сьогодні залишаються різнозначними та суперечливими. Відтак, уніфікованого підходу стосовно визначення поняття та структурованості криміналістичної характеристики у науковців немає.

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [2].

Р. Л. Степанюка, при визначенні криміналістичної характеристики, наголошує на тому, що кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики певної групи злочинів і можливість їх встановлення та використання при вирішенні завдань щодо виявлення і розслідування злочинів має найбільше значення при дослідженні окремих кримінальних правопорушень [3].

Цікавою є позиція В. Д. Берназа, який відстоював важливість розробки криміналістичної характеристики, але вказує на те, що без дослідження матеріалів кримінальних проваджень неможливо надати узагальнені відомості певної групи кримінальних правопорушень. Саме такою позицією автор акцентував увагу на тому, що це основана на державних статистичних даних науково-обґрунтована система узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розслідування та судового розгляду досліджуваних злочинів зазначеної категорії [4].

В. О. Малярова, говорить про те, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних характеристик, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі [5].

Як справедливо зазначає А. В. Старушкевич, що криміналістична характеристика відображає в основному на ймовірному рівні дані про окремі елементи злочину, зокрема: особу злочинця і потерпілого, прийоми підготовки, вчинення і приховування окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у навколишньому середовищі, що мають доказове значення; спроби до приховування слідів злочинів, що вживаються злочинцями, а також інформацію про інші обставини, що можуть бути корисними для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальних проваджень. Важливим фактором формування криміналістичних характеристик злочинів є прогнозування нових способів їх вчинення, виявлення типових хитрощів з боку злочинців [6].

На початковому етапі розслідування шахрайства з іпотечним майном, важливого значення набуває його криміналістична характеристика, де вже описані типові слідчі ситуації, охарактеризовано особу злочинця, об'єкт посягання, запропонований певний алгоритм дій відносно них та чимало інших методичних рекомендацій для розслідування. Саме криміналістична характеристика інформаційно наповнює те коло обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні. Також, криміналістична характеристика допомагає заповнити інформацією певні проміжки, дані про які на початку розслідування були відсутні. Оперативна інформація та зібрані дані допомагають слідчому побачити необхідну (типову) слідчу ситуацію, що підтверджує більш вірогідну версію, яка в цілому надає змогу спланувати етапи розслідування, визначитися з проведенням слідчих (розшукових) дій. Слідчий співставляє відомі йому факти із описаними типовими в методиці обставинами, аналізує взаємозв'язок між ними, що значно прискорює розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Враховуючи думку різних вчених описаних вище, ми дійшли до власного визначення криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном. Відтак, – це система однорідних відомостей притаманних такому виду злочину, які допомагають слідчому спланувати етапи розслідування та встановити усі його структурні елементи, а саме: предмет злочину, особу злочинця та потерпілого, обстановку та встановлення усіх обставин злочину, що в цілому сприяє досягненню істини у кримінальному провадженні, як кінцевої її мети.

Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 190 КК України включає в себе наступні елементи:

- 1) предмет посягання;
- 2) механізм шахрайства;
- 3) особу типового злочинця;
- 4) особу типового потерпілого;
- 5) обстановка вчинення шахрайства (час, місце, знаряддя і засоби).

Всі ці елементи є складовими цілісної системи, і пов'язані між собою кореляційними зв'язками.

Предметом шахрайства є не тільки майно, але й право на майно.

Відповідно до положень статті 190 Цивільного кодексу України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами [8].

Нерухомисть дуже часто приваблює шахраїв. Нерідко потерпілими стають не лише власника майна, але й особи які мають право на таке майно. Останніми роками зростає тенденція до динамічного зростання злочинів у сферах, де посяганням є об'єкти нерухомого майна.

Факти шахрайства, де предметом виступало нерухоме майно, нерідко раніше зустрічалися в практиці розслідування правоохоронними злочинами.

Відповідно до частини 1 статті 18 Кримінального кодексу України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1].

Отже, суб'єктом шахрайства є особа, яка досягла на момент вчинення кримінального правопорушення 16 років.

Як правило, особа шахрая характеризується досить високим рівнем освіти та інтелекту, адже такий вид злочину вчиняється шляхом безпосереднього введення в оману осіб, характерними рисами якого є винахідливість та кмітливість. Враховуючи вищезазначене, варто відмітити соціальні навички, рівень освіти, інтелектуального розвитку та психологічні особливості особи шахрая. До факультативних особливостей слід віднести фізичні особливості шахрая, адже вони не мають такої питомої ваги, як інтелектуальні властивості визначеної особи. У зв'язку з вищезазначеним обґрунтованою є позиція О.Л. Мусієнко з приводу того, що у криміналістичній літературі вказується, що здебільшого шахраї певною мірою відрізняються від таких злочинців, як, наприклад, злодії, грабіжники, хулігани. Як правило, шахрайство вчиняють особи зрілого віку, що мають хитрий, виверткий розум, уміють зацікавити навколишніх, справити на них сприятливе враження. Вони мають досить добру спостережливість і швидко реакцію на обстановку [7].

Шахраями в іпотечних правовідносинах є фізичні особи – боржники, які отримали грошові кошти під заставу нерухомого майна та розуміючи протиправний характер своїх дій, заздалегідь не мають наміру повертати грошові кошти.

Згідно з статтею 55 Кримінально-процесуального кодексу України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [9].

На нашу думку, потерпілий є «двигуном» кримінального провадження у розслідуванні шахрайства з іпотечним майном. Саме за його заявою, в якій детально описано обставини кримінального правопорушення в сукупності із зібраними доказами, надають підставу слідчому невідкладно, але не пізніше ніж за 24 години після подання заяви, внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати досудове розслідування.

Із особистого адвокатського досвіду варто зазначити, що надання слідчому точних відомостей щодо обставин кримінального правопорушення, доказової бази та клопотань щодо доцільності проведення тих чи інших слідчих дій мають фундаментальне значення досудового розслідування.

Потерпілою особою в шахрайстві з іпотечним майном є кредитори у зобов'язанні, такі як: банки, фінансові компанії та установи, які є іпотекодержателями відносно майна боржника.

Відтак, особа потерпілого є важливою складовою криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном. Відомості про таку особу «проливають світло» на інші обставини які підлягають встановленню.

Поряд із особою потерпілого не менш важливим є аналіз обстановки в якій він діяв та знаходився.

Поняття обстановки охоплює більш широке коло явищ, ніж безпосередні фізичні умови, в яких здійснювався злочин. Тому, аналізуючи діяльність потерпілого, не слід обмежуватися лише вивченням його психологічних чи біологічних характеристик. Вивчення обстановки передбачає встановлення наступних питань:

- аналіз нормативно-правового регулювання правовідносин у певній сфері господарської діяльності (кредитно-банківській, страховій, інвестиційній, ринку цінних паперів, тощо), у тому числі прогалин та суперечностей у діючому законодавстві;

- аналіз соціально-економічної ситуації у певній сфері господарської діяльності, галузі, регіоні та країні в цілому (стан та обсяги заборгованості потерпілого перед органами житлово-комунальної сфери тощо);

- аналіз негативних явищ у економічному житті країни, кримінальної ситуації, що склалася;

- аналіз криміногенної обстановки та роботи з профілактики злочинів на окремій території, населеному пункті;

- оцінка морально-психологічного клімату у колективі за місцем роботи, у сім'ї потерпілого, конкретні умови життя та діяльності [10].

Варто зазначити, що характерним явищем для української економіки є масове невиконання зобов'язань по принципу «платять лише боягузи», фінансові кризи та знищення платоспроможності населення.

Такі обставини є спонукаючими як для злочинців, так і для потерпілих, що призводить до порушення їх прав та законних інтересів.

На думку Головкина С. В., до якої ми прихильні, між злочинцем та його жертвою існують різні зв'язки, що мають багаторівневий характер. Для їх класифікації можуть бути використані такі підстави як: характер соціальних контактів, час їх виникнення, характер взаємодії злочинця та жертви, обставини виникнення цієї взаємодії. Щодо даного питання найбільше значення має класифікація зв'язків за останньою підставою, що передбачає вивчення питання про наявність між злочинцем та потерпілим певних стосунків, у тому числі конфліктних. Результати аналізу цих зв'язків можуть бути використані як для висування версій про коло осіб, серед яких слід шукати винного, так і під час перевірки цих версій.

Висновки. Як підсумок до даної статті варто зазначити, що криміналістична характеристика шахрайства з іпотечним майном, як складова методики розслідування такого виду кримінального правопорушення, є необхідною процесуальною дією для ефективного проведення слідчим досудового розслідування, яке полягає в плануванні усіх ключових етапів розслідування та встановлення його структурних елементів, а саме: предмет злочину, особу злочинця та потерпілого, обстановку та встановлення інших обставин злочину, що в цілому сприяє

досягненню істини у кримінальному провадженні, як кінцевої її мети. Науковці вирізняють різні криміналістичні підходи до визначення криміналістичної характеристики шахрайства та його складових. Відтак, в даному дослідженні було систематизовано власний підхід до визначення криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном як складової частини методики розслідування такого виду кримінального правопорушення.

Із практичних рекомендацій, пропонуємо звернути увагу слідчих органів саме на криміналістичну характеристику особи потерпілого та обстановки вчинення злочину, адже такі елементи на нашу думку є «двигуном» у розслідуванні даного виду кримінального правопорушення.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 28.11.2024).
2. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія. за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2009. 168 с.
3. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №5. С. 398–400.
4. Берназ В.Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. №1. 2006. С. 16–18.
5. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 111–113.
6. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. Посібник. А. В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.
7. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в учасних умовах: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2007. 19 с.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n512> (дата звернення 28.11.2024).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 28.11.2024).
10. Головкін С. В., Іщенко А. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування: монографія. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 160 с.

Murha O., Podobnyi O. Forensic characterization as a component of the methodology for investigating fraud involving mortgaged property

Summary. This article is devoted to studying certain aspects of forensic characterization as an integral part of investigating fraud involving a specific object of encroachment-mortgaged property.

It is determined that the forensic characterization of mortgage fraud is a system of homogeneous information inherent to this type of crime, which assists the investigator in planning the stages of investigation and establishing all its structural elements, namely: the subject matter of the crime, the identity of the offender and the victim, the mechanism of commission, and the establishment of all circumstances surrounding the crime. This process, in turn, contributes to achieving the ultimate goal of criminal proceedings-truth.

The forensic characterization includes the following elements: the characterization of the subject matter of the offense, forensic characteristics of the offender and the victim, the mechanism of fraud involving mortgaged property, and the environment in which the fraud occurred.

The author substantiates which elements of forensic characterization and its components are prioritized during the pre-trial investigation. It is concluded that the subject of fraud may be not only the property as the object of criminal encroachment but also the right to such property, as property rights are considered property interests. The author identifies a typical profile of the offender and their characteristic features, which constitute the predominant component of the offender's «portrait.» Fraudsters in mortgage-related legal matters are typically individuals-debtors who have received funds secured by real estate and who, knowing the unlawful nature of their actions, do not intend to repay the funds.

The author also highlights the significance of the victim's identity, establishing that the victim in mortgage fraud is the creditor-such as banks, financial companies, and institutions that act as mortgagees in relation to the debtor's property. The importance of the environment in which the offender operated is also emphasized. Thus, within the framework of this scientific article, the author identifies which elements of forensic characterization in mortgage fraud should be considered by the investigator during the pre-trial investigation. Attention is also drawn to certain aspects of criminalistic characterization that can help shed light on other circumstances to be established during the pre-trial investigation.

Key words: fraud, mortgaged property, forensic characterization, criminal, victim, crime setting, investigation.